Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.
Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@bua.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Hoe vooruitgangsgeloof verlies en teleurstelling produceert

door Jan Prij

‘Gij zult vooruitgaan.’ Dat is volgens de Duitse socioloog Andreas Reckwitz het dogma van de laatmoderniteit, de tijd waarin we leven. In een hoogst actueel boek probeert Reckwitz die huidige tijdgeest te analyseren en te bekritiseren. Het levert een boeiend boek op dat langzaam leest, misschien daardoor des te beter bijblijft. Reckwitz heeft met *Verlies. Een kernprobleem van de moderniteit* een boek geschreven dat al als een klassieker aandoet, alleen al vanwege de grondigheid van de aanpak. Alleen al het inleidende deel van het boek, dat gaat over de vraag wat verlies eigenlijk is en hoe we hoe in praktische zin met verliezen omgaan, bestrijkt ruim honderd pagina’s. Een aardige oefening in geduld voor wie, als de moderne mens die wij zijn, gelijk op zoek is naar de opvallende nieuwswaardigheden en frisse inzichten die onze oude versleten inzichten vervangen kunnen.

Vooruitgangsgeloof ondermijnt zichzelf

Reckwitz’ centrale these is even eenvoudig als verstrekkend: de moderne samenleving draait op het geloof in vooruitgang, maar produceert ondertussen steeds meer verlieservaringen die zij niet meer kan verbergen. De moderniteit beloofde een wereld waarin techniek, wetenschap, economie en politiek het leven steeds beter, veiliger en vrijer zouden maken. Maar in de laatmoderne samenleving, de postindustriële samenleving sinds de jaren zeventig, stapelen de verliezen zich op: sociale ontworteling, ecologische schade, politieke vervreemding, psychische uitputting en culturele onzekerheid. De vooruitgangsgedachte begint daardoor in haar eigen staart te bijten.

Modern zijn betekent voortdurend vernieuwen, verbeteren, optimaliseren. Het oude verschijnt in de moderne tijd als iets wat overwonnen moet worden; het nieuwe is beter. Dat vooruitgangsgeloof heeft diepe wortels. Reckwitz laat zien hoe het voortkomt uit zowel de christelijke geschiedenis als de opkomst van de natuurwetenschap. Het christendom kende al een lineair geschiedenisbeeld waarin de toekomst verlossing brengt; de moderne wetenschap voegde daar het idee van maakbaarheid aan toe.

Andreas Reckwitz
Verlies. Een kernprobleem van de moderniteit
Boom | 2025 | 512 pp. | € 39,90 |
ISBN 9789024467167

Vanaf de achttiende eeuw krijgt dit vooruitgangsdenken zijn klassieke vorm. De samenleving raakt ervan overtuigd dat wetenschap, techniek en economische groei menselijke beperkingen steeds verder zullen terugdringen. Het ideaal wordt uiteindelijk zelfs een grotendeels verliesvrije samenleving. Ziekte, armoede, geweld, onzekerheid en misschien zelfs sterfelijkheid zouden stap voor stap beheersbaar worden.

Verliesgolven

Reckwitz beschrijft een samenleving waarin dat verdringen steeds moeilijker wordt. De verliezen keren terug in het publieke bewustzijn en ondermijnen het geloof dat morgen vanzelf beter zal zijn dan vandaag. 'We zijn nooit modern geweest', schrijft Reckwitz (p. 27) met een knipoog naar een geestverwant, socioloog en filosoof Bruno Latour (1947-2022), die al eens betoogde dat wij een verkeerd en verknipt zelfbeeld hebben over wat het betekent modern te zijn.[1] De moderniteit heeft altijd al verliezen voortgebracht, maar kon ze lange tijd wegstoppen achter een optimistisch vooruitgangsverhaal. Dat lukt niet meer.

Een van de sterkste delen van het boek is de analyse van wat Reckwitz 'verliesgolven' noemt. Hij laat zien hoe verschillende maatschappelijke ontwikkelingen vandaag allemaal worden ervaren als vormen van verlies. Politiek draait steeds minder

om vooruitgangsvisies, en steeds meer om de volgende vraag: wat zijn we kwijtgeraakt?

De eerste verliesgolf betreft de globalisering en de overgang naar de postindustriële economie. Oude industrieën verdwijnen, klassieke middenklassen verliezen status en zekerheid, en vertrouwde nationale en culturele verbanden brokkelen af. Tegelijk winnen nieuwe waarden terrein: culturele diversiteit, gendergelijkheid en individualisering. Voor velen betekent dit bevrijding, maar voor anderen verlies van herkenning, identiteit en sociale waardigheid. Reckwitz beschrijft hoe hieruit gevoelens van vernedering, woede en ressentiment ontstaan die zich politiek vertalen in populisme en anti-establishmentdenken. Populistische leiders wakkeren de verlieservaringen aan en zeggen tegen de kiezer: 'U hebt ten onrechte verloren; u bent verraden door de elite die u vooruitgang beloofde en in plaats daarvan verlies gaf, en ik ga dat rechtzetten.'[2]

Alle politieke partijen van links tot rechts zijn volgens Reckwitz in toenemende mate in de ban geraakt van verlieservaringen

Daarmee levert het boek meteen een originele politieke analyse op. Want niet alleen populisten, maar alle politieke partijen van links tot rechts zijn volgens Reckwitz in toenemende mate in de ban geraakt van verlieservaringen. Links richt zich vaak op historische verliezen en slachtoffers van kolonialisme, discriminatie en uitsluiting; rechts benadrukt verlies van nationale identiteit, sociale cohesie en traditionele waarden. Ook veel hedendaagse protesten, zoals die tegen de door het kabinet voorgestelde bezuinigingen op zorg en sociale zekerheid, kunnen we zo begrijpen. Ze draaien om de vraag of we de verliezen wel eerlijk verdelen.

Klimaatcrisis

De tweede verliesgolf is de klimaatcrisis. Hier wordt de keerzijde van het vooruitgangsdenken misschien wel het duidelijkst zichtbaar. De industriële groei die eeuwenlang als succesverhaal gold, blijkt tegelijk ecologische vernietiging te hebben veroorzaakt. Wat lange tijd buiten beeld bleef, zoals de uitputting van grondstoffen, verlies van biodiversiteit en de klimaatverandering, dringt zich nu onontkoombaar op. De toekomst verschijnt daardoor niet langer vanzelfsprekend als belofte, maar steeds vaker als bedreiging.

Ook politiek ziet Reckwitz tekenen van achteruitgang (verliesgolf 3). Democratische staten verliezen de greep op economische en technologische processen die mondiaal zijn geworden. Internationale markten en instituties oefenen steeds meer invloed uit, terwijl nationale democratieën minder sturingsvermogen hebben. Dat voedt gevoelens van machteloosheid en wantrouwen. De moderne staat, ooit bedoeld als rationele ordening van vooruitgang, blijkt bovendien zelf vatbaar voor totalitaire verleidingen. Reckwitz wijst erop dat het totalitarisme van de twintigste eeuw niet simpelweg een terugval in barbarij was, maar juist een radicalisering van moderne maakbaarheidsidealen.

Bovendien eisen groepen die vroeger nauwelijks werden gehoord, slachtoffers van kolonialisme, racisme of uitsluiting, minderheidsgroepen die buiten de mainstream van de 'normaliteit' vallen, nu publieke erkenning op (verliesgolf 4). Wat eeuwenlang buiten het officiële vooruitgangsverhaal viel, komt alsnog aan het licht. Reckwitz beschrijft hoe de moderniteit haar eigen schaduwgeschiedenis begint te ontdekken.

Daarnaast analyseert hij de psychologische gevolgen van de laatmoderniteit. In een samenleving waarin traditionele collectieve idealen hun overtuigingskracht verliezen, wordt vooruitgang steeds meer een individuele opdracht. Het moderne individu moet zichzelf voortdurend ontwikkelen, optimaliseren en succesvol maken. De zelfverwerkelijkingscultuur krijgt daarmee wreed optimistische trekken; mensen blijven geloven dat zij hun leven volledig kunnen realiseren, terwijl de voorwaarden daarvoor steeds onzekerder worden. Depressie en burn-out verschijnen zo niet alleen als medische problemen, maar ook als symptomen van een cultuur waarin falen persoonlijk wordt gemaakt. Uitputtingsverliezen bedreigen ook ons eigen persoonlijk bestaan (verliesgolf 5).

Onder verliesgolf 6 ten slotte beschrijft Reckwitz hoe onder het juk van het ideaal van de jeugdige oudere een deel van de ouderen er niet meer toe lijkt te doen en wordt afgedankt.

Kwetsbaarheid

Het maatschappelijke en politieke thema van dit moment is daarmee volgens Reckwitz kwetsbaarheid. In de laatmoderniteit wordt steeds zichtbaarder hoe breekbaar mensen, instituties en ecosystemen zijn. De moderne droom van volledige beheersing loopt vast op eindigheid, sterfelijkheid en onvoorspelbaarheid. Reckwitz spreekt daarom van een noodzakelijke volwassenwording van de moderniteit. Na eeuwen van jeugdige vooruitgangsdrang moeten moderne samenlevingen leren omgaan met verlies, kwetsbaarheid en begrenzing.

Dat maakt dit boek uiteindelijk meer dan alleen een cultuurkritiek. Reckwitz is geen doemdenker die de moderniteit eenvoudigweg afschrijft. Hij zoekt naar manieren om haar te repareren. De moderniteit hoeft niet catastrofaal te eindigen, maar moet wel afstand nemen van haar naïeve geloof in onbeperkte vooruitgang. Vooruitgang zou niet langer moeten betekenen: steeds sneller, groter en efficiënter; maar eerder: zorgvuldiger omgaan met wat kwetsbaar is. Daarmee raakt Reckwitz aan een fundamentele vraag van onze tijd: hoe leven we verder wanneer het geloof in automatische vooruitgang afbrokkelt? Zijn antwoord blijft bewust voorzichtig. Hij biedt geen blauwdruk voor een nieuwe samenleving en geen politiek programma. Sommigen zullen dat onbevredigend vinden. Het boek eindigt eerder diagnostisch dan oplossingsgericht. Maar misschien is dat eerder de kracht ervan. Reckwitz probeert eerst nauwkeurig te begrijpen

In de laatmoderniteit wordt steeds zichtbaarder hoe breekbaar mensen, instituties en ecosystemen zijn

wat er misgaat, voordat hij met grote oplossingen komt.

Duitse grondigheid

Toch kent het boek ook minder sterke punten. De stijl is soms zwaar en theoretisch. Reckwitz schrijft met Duitse grondigheid, maar daardoor dreigt de analyse af en toe te verdrinken in abstracte begrippen en lange conceptuele uitweidingen. Niet iedere lezer zal de bijna encyclopedische systematiek waarderen. Bovendien blijft zijn begrip van 'de moderniteit' soms erg breed. Het gevaar bestaat dat uiteenlopende ontwikkelingen wel heel makkelijk onder de overkoepelende paraplu van een enkel begrip worden geplaatst.

De permanente vooruitgangsdwang heeft puberale en onvolwassen trekken gekregen

Maar die bezwaren doen weinig af aan de betekenis van dit boek. Sterker nog: alleen al de poging weer eens een groot verhaal te schrijven, is bewonderenswaardig. *Verlies* is een van de zeldzame boeken die erin slagen om zeer verschillende maatschappelijke fenomenen, zoals populisme, klimaatangst, depressie, identiteitsconflicten en democratische onzekerheid, binnen één samenhangend denkkader te plaatsen en te duiden. Reckwitz toont overtuigend aan dat veel hedendaagse spanningen uiteindelijk draaien om verlieservaringen die niet langer door het klassieke vooruitgangsverhaal kunnen worden opgevangen.

Daarmee is dit boek een spiegel voor onze tijd. De moderne mens wil voortdurend vooruit, vernieuwen en optimaliseren. Stilstand geldt als achteruitgang. Maar Reckwitz laat ook zien dat die permanente vooruitgangsdwang puberale en onvolwassen trekken heeft gekregen. Een samenleving die geen plek heeft voor eindigheid, kwetsbaarheid en verlies, en die geen pas op de plaats kan maken, raakt uiteindelijk vervreemd van de werkelijkheid, en komt paradoxaal genoeg in een situatie van 'razende stilstand' terecht.[3] Het lijkt mij een adequate en verontrustende typering van de huidige maatschappelijke én politieke toestand.

1 Bruno Latour, *Wij zijn nooit modern geweest. Pleidooi voor een symmetrische antropologie*. Amsterdam: Van Gennep, 1994.

2 Vgl. het interview met Andreas Reckwitz door Peter Giesen: Peter Giesen, '"Moderniteit draait om verbetering. Als een samenleving zo denkt, voelt verliezen als een schandaal"', *de Volkskrant*, 2 mei 2026.

3 Deze notie is afkomstig van de filosoof Paul Virilio (1932-2018) in zijn klassieker *Speed and politics* (1977), en verder uitgewerkt door de socioloog Hartmut Rosa.